

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Бобко Олени Михайлівни
«Психологічні особливості емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах», представлену до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – психологія

Актуальність дослідження. Проблема психологічних особливостей емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах є актуальною, важливою та досі науково повністю не розв'язаним питанням сучасної психології. Зокрема це стосується надання допомоги підприємцям у контексті розвитку їх емоційного інтелекту при діяльності у стрес-асоційованих умовах. Актуальність обумовлена умовами ведення підприємницької діяльності, коли психофізіологічне навантаження, складнощі вирішення професійних проблеми, тривалі і стійкі конфлікти у організації емоційно виснажують підприємців та знижують емптійні здібності. Перераховані фактори негативно впливають на життєдіяльність підприємців, почасти формуючі кризу у компанії.

Треба зазначити, що розробка заходів стабілізації психоемоційної сфери за умови розвитку емоційного інтелекту з врахуванням психосоціального стресу, стресостійкості, копінг поведінки підприємців є вкрай необхідною. Сьогодні нерозробленими є питання негативного сукупного впливу стрес-асоційованих чинників на діяльність підприємців та відсутність програм психологічного супроводу підприємців.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Визначені задачі дослідження відповідають меті та надають змогу її досягти. Обрані методи теоретичні, емпіричні, статистичні методи дослідження гуртуються на визначених об'єкті, предмету дослідження. У свою чергу об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання відповідають логіці теоретичних та експериментальних досліджень. Доцільно відмітити єдність представленої роботи, як структурно-завершеного дослідження, де є взаємозв'язок між завданнями, теоретико-науковою новизною і практичним значенням.

Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, представницького списку використаних джерел та додатків.

У вступі представлено актуальність і сучасний стан дослідження проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, надано відомості про їх апробацію та впровадження.

У роботі добре обґрунтовані методологічні засади дослідження, а досліджена теоретична база відповідає проблемі та надає можливість вирішити

поставлені завдання. Роботи складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, аналітичного огляду наукової літератури, розділів власних досліджень, які пов'язані між собою та формують структуру дисертації, висновків, списку використаних джерел та додатків. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України.

Перший розділ містить теоретичну частину дисертації, яка ґрунтується на достатній кількості літературних джерел. Здобувачкою представлено взаємозв'язок особистісних рис та чинників стрес-асоційованих умов діяльності при зниженні емоційного інтелекту у підприємців, на підставі чого запропоновано схему впливу стрес-асоційованих умов діяльності на емоційний інтелект. Важливим є розроблена здобувачкою модель зниження емоційного інтелекту у стрес-асоційованих умовах діяльності. В цілому логічне наповнення розділу та підрозділів демонструють структурність наукового мислення здобувачки, а також гарне володіння методологією наукових досліджень. Висновки розділу обґрунтовують необхідність вирішення не розкритих питань проблеми та подальшої її розробки.

Другий розділ розкриває результати емпіричного дослідження взаємозв'язків провідних психологічних особливостей, психоемоційних станів, копінг-поведінки, специфіки стрес-асоційованих умов та їх сукупний вплив на емоційний інтелект підприємців.

Авторкою встановлено, що підприємницька діяльність в обох групах характеризується як «скоріше неблагополучна та незадовільна». Виявлено, що підґрунтям конфлікту у стрес-асоційованих умовах діяльності є тенденції у підприємців до таких акцентуацій як: демонстративність, педантичність, гіпертимність, циклотимність, екзальтованість, збудливість.

Здобувачкою зазначається, що емоційний дефіцит в обох групах призводив до знеособлювання підприємців та проявлявся нечутливістю на тлі виснаження, автоматизмом та спустошенням при виконанні професійних обов'язків, неетичним ставленням до колег, цинізмом. Встановлено, що у обох групах є загроза виникнення психосоматичного захворювання при низькому рівні стресостійкості підприємців.

Третій розділ висвітлює розробку та зміст програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах. Представлено аналіз перевірки впровадження програми, де доведено її ефективність. Доцільною є розробка авторкою схеми зв'язку стрес-асоційованих умов діяльності, рівня емоційного інтелекту та синдрому емоційного вигорання, де умови діяльності кваліфіковані як: пригнічуючі; ті що створюють труднощі; травмуючі.

Здобувачкою виявлено причинно-наслідкове «патогенетичне» коло розвитку конфлікту підприємцями у стрес-асоційованих умовах діяльності. Практично значущим на наш погляд є запропоновані та розроблені здобувачкою два феноменологічних поняття: «Емоційний потенціал підприємця» та «Емоційна гнучкість у стрес-асоційованих умовах».

Застосування отриманих результатів дають змогу застосувати вплив на складові для розвитку емоційний інтелект підприємців. Вагомою є запропонована класифікація взаємозв'язків між наслідками психосоціального стресу, стратегіями копінг-поведінки підприємців, «емоційним потенціалом підприємця» у трьох «площинках» ресурсу емоційної гнучкості: достатній, порушений, недостатній.

Авторкою на підставі обробки даних емпіричного дослідження розроблено 4 модулі «Програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах», а саме: інформаційно-аналітичного, емоційної обізнаності підприємців у бізнес-діяльності, управління власними емоціями підприємцями у бізнес-діяльності, розпізнання емоцій інших та емпатія. За результатами проведення оцінювання результативності впровадженої програми можна зазначити її ефективність при апробації.

Загальні висновки є ґрунтовними, відповідають меті та завданням та повно висвітлюють результати дослідження. Характеризуючи системний підхід до вивчення феномену емоційного інтелекту проаналізованого в роботі вони є значущими для практичної роботи психолога та як наукове надбання. Висновки є чітким підсумком теоретичного аналізу та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми.

Дисертантка проявила самостійність у розробленні наукової проблеми, здійснила продуктивний теоретичний аналіз і отримала вагомі наукові результати, що характеризуються науковою новизною, теоретичним і практичним значенням. У цілому дисертація Олени Михайлівни Бобко виконана на відповідному до вимог науковому рівні.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів. Авторкою вперше визначено взаємозв'язки психологічних особливостей, характеристик психоемоційних станів, копінг поведінки, специфікою стрес-асоційованих умов та їх сукупний вплив на емоційний інтелект підприємців.

Здобувачкою виокремлено два типи поєднання акцентуацій, які у стрес-асоційованих умовах діяльності здійснюють вплив, що знижує емоційний інтелект: переважання застрягаючої або дистимічної рис у ДГ1 та тривожних та емотивних рис у ДГ2.

У психоемоційній сфері домінуючими симптомами в фазі напруження виявлено «переживання психічної травми», «незадоволеність собою», «загнаність в куток», «тривогу і депресію»; у фазі резистенції – «розширення сфери емоцій», «редукцію професійних обов'язків»; у фазі виснаження - «особистісне відсторонення». Зниження емоційного інтелекту до емоційної обізнаності та розпізнання емоцій інших у ДГ1 корелювало із симптомами тривоги та депресії, загнаністю в куток, емоційною відчуженістю, особистісним відстороненням, психосоматичними порушеннями. Зниження здатності емоційного інтелекту до управління емоціями, самомотивації, емпатії у ДГ2 корелювало із побоюванням втрати здоров'я, джерел існування, можливості планувати майбутнє та керувати життям, що проявлялися

незадоволеністю собою, тривогою, редукцією професійних обов'язків, емоційним дефіцитом.

Виокремлено наслідки впливу психосоціального стресу на емоційний інтелект підприємців: а) із збереженням діяльності – порушені, але не зруйновані емоційні, когнітивні, поведінкові реакції, що не знижують емоційний інтелект; б) із порушенням діяльності – деформовані емоційні, когнітивні та поведінкові реакції, які знижують емоційний інтелект.

Дисертанткою уточнено, що при низькому рівні стресостійкості у ДГ1 є зниження здатності емоційного інтелекту до управління емоціями, самомотивації, емпатії, а COVID-19 «емоційно впливав» на стан здоров'я членів сім'ї, реорганізацію на роботі, фінансовий стан, відмову від індивідуальних звичок щодо проведення дозвілля чи відпустки, провокував конфлікти. У ДГ2 виявлено зниження здатності емоційного інтелекту до емоційної обізнаності та розпізнання емоцій інших, а війна «емоційно впливала» на стан і здоров'я членів сім'ї, сприйняття смерті близького друга, зміну місця проживання, звичок проведення дозвілля чи відпустки.

Авторкою розширено характеристику специфіки копінг-поведінки, де виокремлено «стратегію, зорієнтовану на вирішення проблем», яка властива досліджуваним ДГ1 з досвідом підприємництва у стресових ситуаціях; «стратегію, зорієнтовану на уникнення» внаслідок більш руйнуючого та багатоаспектного зовнішнього впливу війни на підприємництво у ДГ2. У обох групах встановлені: негативні стратегії - конфронтації високого ступеню, дистанціювання та втечі-уникнення, де «конфронтаційна завантаженість» є дезадаптуючою моделлю поведінки; позитивні стратегії - прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми, самоконтроль, пошук емоційної підтримки. У більшості ДГ1 та ДГ2 виявлено відносно-адаптивну та неадаптивну поведінку, що свідчило про невикористаний ресурс адаптивної модальності копінгів.

Дисертанткою поглиблено уявлення щодо чинників впливу COVID-19, що знижують здатність емоційного інтелекту до управління емоціями та емоційної обізнаності. Зміни когнітивного компоненту проявлялися ігноруванням, смиренням, відносністю, розгубленістю; емоційного: протестом, пасивною кооперацією, покірністю, самозвинуваченням; поведінкового: відволіканням, активним уникненням, компенсацією, відступом. Вплив війни знижував здатність емоційного інтелекту до самомотивації, розпізнання емоцій інших та емпатії, де у когнітивному компоненті виявлялася дисимуляція, збереження самовладання, проблемний аналіз, релігійність, додача сенсу, установка власної цінності; емоційному: придушення емоцій, оптимізм, агресивність; поведінковому: альтруїзм, конструктивна активність, співпраця, звернення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та впровадженні «Програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах», яка складається з 4 модулів: інформаційно-

аналітичного, емоційної обізнаності підприємців у бізнес-діяльності, управління власними емоціями підприємцями у бізнес-діяльності, розпізнання емоцій інших та емпатія. Методичне забезпечення «Програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах» складається з «Скринінг інтерв'ю для підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах», «Бланку оцінювання стрес-асоційованих умов діяльності підприємця», «Плану розвитку емоційного інтелекту підприємців». Обов'язковим структурним елементом програми є застосування «Рекомендацій з психологічного консультування підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах», «Рекомендацій з психологічного супроводу підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах» дотримання «Напрямів психологічного супроводу».

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. За результатами дослідження опубліковано 8 публікацій: 4 у фахових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз даних, з яких 3 одноосібні, 1 у співавторстві, 1 розділ у колективній монографії, 3 тез апробаційного характеру. Розроблені теоретичні положення та практичні рекомендації, основні результати дослідження, висновки повністю відображені у дисертації та наукових публікаціях на високому науковому рівні.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності при викладенні результатів дисертаційного дослідження, наявність посилань за текстом дисертації на всі положення, що не є авторськими і задіяні як на теоретичному, так і емпіричному етапах дослідження. Ці висновки підтверджують результати перевірки рукопису дисертації О.М. Бобко за автоматизованою системою «UNICHECK».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. В цілому можна зазначити, що робота виконана на високому науково-теоретичному рівні. Проте, дискусійні питання, які потребують уточнення та пояснень.

1. У розділі 2 вказується про виокремлення двох варіантів поєднання типів акцентуацій, які у стрес-асоційованих умовах діяльності здійснюють вплив, що знижує емоційний інтелект. На наш погляд, це твердження потребує уточнення.
2. Авторка при аналізі психосоціального стресу виявила два варіанти емоційних, когнітивних, поведінкових наслідків впливу стрес-асоційованих умов на емоційний інтелект у підприємців. Дане твердження є дискусійним та потребує уточнення.
3. Відображена на рис.3.4. характеристика підприємницької діяльності в залежності від значущих симптомів у фазах емоційного вигорання потребує пояснення.
4. У тексті дисертації зустрічаються орфографічні та стилістичні огріхи.

Представлені питання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи та не знижують її наукового і практичного внеску.

Загальний висновок:

Дисертаційна робота Бобко Олени Михайлівни «Психологічні особливості емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених наукових студій відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Бобко Олена Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
О.В.Креденцер**

